

DR EWELINA KAMASZ

University of Warmia and Mazury in Olsztyn (Poland)

Psychologist. Research interests include: cognitive psychology, social psychology, psychosexology, and mental health prevention and promotion in outreach activities.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3192-3951>

E-mail: ewelina.kamasz@uwm.edu.pl

CC-BY-NC-ND 4.0 Deed

THE PHENOMENON OF VIOLENCE AND AGGRESSION AMONG ADOLESCENTS

Zjawisko przemocy i agresji wśród adolescentów

DOI: <https://doi.org/10.62266/PK.1898-3685.2025.37.07>

Wstęp

Zjawiska zdrowia psychicznego młodzieży, krzywdzenia dzieci i przemocy rówieśniczej stały się niezwykle nośnym tematem licznych dyskusji i opracowań. W 2021 roku Fundacja Dbam o Mój Zasięg zrealizowała ogólnopolskie badanie naukowe, w którym uczestniczyło ponad 50 tysięcy uczniów. Jednym z kluczowych obszarów analizy było zjawisko doświadczania przez młodzież różnorodnych form przemocy i dyskryminacji¹. Z uzyskanych danych empirycznych wynikało, że większość uczniów nigdy nie padła ofiarą kradzieży ze strony kolegów (78,3%), przemocy fizycznej (75,7%) ani celowego niszczenia ich mienia (72,5%). Natomiast najczęściej występującymi przejawami agresji rówieśniczej okazały się:

- negatywne komentowanie „za plecami” (36,7% – 3 razy lub częściej),
- celowe wykluczenie z grupy rówieśniczej (28,4% – 3 razy lub częściej),
- obrażanie lub wyśmiewanie w środowisku szkolnym (26,6% – 3 razy lub częściej).

Ponadto, 23,1% badanych przyznało, że przynajmniej trzykrotnie stało się obiektem żartów o charakterze krzywdzącym, zaś 21,4% respondentów doświadczyło co najmniej trzykrotnie fałszywych oskarżeń lub pomówień ze strony rówieśników.

Z kolei opublikowany dwa lata później raport *Młode Głowy*² dla Fundacji Unaweza pomógł badaczom eksplorować wątek doświadczania przemocy związanej z hejtem i przemocą domową i zaniedbaniem rodzicielskim. Wspomniane badania wskazują, że blisko połowa uczniów (49,8%) w ciągu ostatniego miesiąca doświadczyła różnych form przemocy, 32,5% badanych przyznaje się również do stosowania hejtu w stosunku do rówieśników. Wyniki te potwierdzają, że przemoc werbalna wśród młodzieży stanowi poważny problem, zarówno w kontekście relacji interpersonalnych, jak i autopercepcji, a jej źródła mogą leżeć w różnych środowiskach społecznych.

1. Agresja i przemoc wśród młodzieży

Agresja i zachowania ukierunkowane na krzywdzenie innych osób są przedmiotem licznych eksploracji przedstawicieli różnych nauk. Dla psychologa ważne będzie poznanie genety, źródeł i czynników sprzyjających kształtowaniu zachowań agresywnych, pedagogzy z

---

¹ Zob. M. Dębski, J. Flis, *Zdrowa szkoła. Ocena jakości relacji szkolnych w świetle ogólnopolskich wyników badań uczniów i nauczycieli*, Fundacja Dbam o Mój Zasięg, Gdańsk 2022.

² Zob. M. Dębski, J. Flis, *Młode głowy. Otwarcie o zdrowiu psychicznym. Raport z badania dotyczącego zdrowia psychicznego, poczucia własnej wartości i sprawczości wśród młodych ludzi w Polsce*, Fundacja UNaweza, Warszawa 2023.

kolei będą poszukiwali sposobów eliminowania lub ograniczania agresji wśród dzieci i młodzieży. Choć w potocznym języku „agresja” i „przemoc” często traktuje się jak synonimy, psychologia rozróżnia te pojęcia. Agresja ma na celu wyrządzenie komuś szkody – może to być ból fizyczny, strata materialna lub cierpienie psychiczne – oraz osiągnięcie przewagi, przy czym nie zawsze przybiera formę bezpośredniego ataku fizycznego. Zazwyczaj pojawia się spontanicznie i bez wcześniejszego planu. Przemoc natomiast dotyczy działań intencjonalnych, w których wykorzystuje się siłę fizyczną³. Jak podkreśla Irena Pospiszyl, agresor dąży przede wszystkim do skrzywdzenia ofiary, podczas gdy sprawca przemocy pragnie przede wszystkim podporządkować ją sobie lub wyrzucić na nią określony wpływ.⁴

Analiza pojęcia „agresja” w literaturze owocuje wieloma definicjami. Skorny określał agresywne dzieci jako te, „u których występują częste i liczne zachowania agresywne, zaś agresywność jest istotnym składnikiem ich osobowości”, natomiast „agresywność jest swoistym odpowiednikiem ujemnych emocji, takich jak: gniew, lęk, złość, chęć dokuczania i szkodenia innym”⁵. Okoń definiuje agresję jako „działanie skierowane przeciwko ludziom lub przedmiotom wywołującym u człowieka niezadowolenie lub gniew. Celem agresji jest wyrządzenie szkody przedmiotowi agresji”⁶. Frączek opisując zjawisko wśród dzieci i młodzieży zauważa, że „agresją nazywa się czynności mające na celu zrobienie szkody i spowodowanie utraty cenionych społecznie wartości, zadanie bólu fizycznego lub spowodowanie cierpienia moralnego innemu człowiekowi”⁷ oraz że „agresja, czy przemoc interpersonalna to czynności podejmowane intencjonalnie przez ludzi, specyficzne zachowanie się oraz aranżowanie określonej sytuacji, stanowiące zagrożenie bądź powodujące szkody w fizycznym, psychicznym i społecznym dobrostanie innych osób, tj. wywołujące ból, cierpienie, destrukcję, prowadzące do utraty cenionych wartości”⁸.

Definicja zjawiska przemocy nastrocza sporo trudności, gdyż w dużej mierze jest zależna od kontekstu społeczno-kulturowego. W socjologicznym ujęciu przemoc jest zdefiniowana jako „jeden z głównych, obok groźby, środków przymusu, polegający na na użyciu siły fizycznej, przez jednostkę czy grupę, często wbrew obowiązującemu prawu, w celu zmuszenia jakiejś osoby czy członków grupy do określonego działania czy też uniemożliwienia podjęcia działań lub do zaprzestania wykonywania czynności już rozpoczętej; także bezprawne narzucenie władzy”⁹. Pospiszyl nazywa przemoc „wszelkimi nieprzypadkowymi aktami godzącymi w osobistą wolność jednostki lub przyczyniające się do fizycznej, a także psychicznej szkody osoby, wykraczające poza społeczne zasady wzajemnej relacji”¹⁰.

Agresja stanowi złożone, wielowymiarowe zjawisko towarzyszące człowiekowi przez całe życie. Jej istotę wyznacza przede wszystkim motywacja sprawcy, a nie samo następstwo działania: o agresji mówimy wyłącznie wtedy, gdy intencją jest wyrządzenie szkody, niezależnie od tego, czy szkoda faktycznie nastąpiła¹¹. Wymaga to również antycypacji skutków - gdy krzywda powstaje przypadkowo, bez możliwości przewidzenia jej przez sprawcę, zachowanie nie kwalifikuje się jako agresywne - oraz braku zgody ofiary, która z

---

³ J. Brągiel, Z. Jasiński, *Przemoc międzyrówieśnicza w szkole*, Wyd. Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Angelusa Silesiusa, Wałbrzych 2002, s.11.

⁴ I. Pospiszyl, *Przemoc w rodzinie*, Wyd. Akademickie "Żak", Warszawa 1998, s.104.

⁵ Z. Skorny, *Dziecko agresywne – objawy, przyczyny, przeciwdziałania*, [w:] W. Pomykała (red.), *Vademecum dla rodziców dzieci od lat 6 do lat 10*, Oświata i Wychowanie, Warszawa 1987, s. 98.

⁶ W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, PWN, Warszawa 1984, s. 13.

⁷ A. Frączek, I. Pufal-Struzik (red.), *Agresja wśród dzieci i młodzieży: perspektywa psychoedukacyjna*, Wyd. Pedagogiczne ZNP, Kielce 1996, s. 9.

⁸ A. Frączek (red.), *Studia nad psychologicznymi mechanizmami czynności agresywnych: praca zbiorowa*, Wyd. Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 1979, s. 13.

⁹ K. Olechnicki, P. Załęcki, *Słownik socjologiczny*, Wyd. Graffiti BC, Toruń 2004, s. 167.

¹⁰ I. Pospiszyl, *Przemoc w rodzinie*, dz.cyt., s. 14.

¹¹ R. A. Baron, D. R. Richardson, *Human aggression*, Plenum Press, New York 1994.

definicji dąży do uniknięcia cierpienia. W obrębie agresji wyróżnia się formę fizyczną, obejmującą użycie części ciała lub narzędzi do zadania bólu, oraz agresję werbalną, bazującą na wrogich komunikatach mających wywołać lęk, poczucie krzywdy czy odrzucenie emocjonalne. Otwarte działania skierowane bezpośrednio przeciwko ludziom lub przedmiotom określa się jako agresję czynną, natomiast zaniechania prowadzące do szkody ofiary - jako agresję bierną. Podobnie rozróżnia się agresję bezpośrednią i pośrednią - w tej drugiej sprawca często pozostaje anonimowy, a jego wrogość może ujawniać się w pozornie niezwiązanych aktach, takich jak niszczenie własnych przedmiotów¹². Kolejne klasyfikacje dzielą agresję na proaktywną versus reaktywną¹³ oraz instrumentalną versus wrogą¹⁴. Poszczególne kategorie nakładają się na siebie, co sprawia, że pojedynczy akt agresji może łączyć cechy kilku typów jednocześnie. Taka złożoność wymaga precyzyjnych narzędzi badawczych i zróżnicowanych strategii interwencyjnych, obejmujących zarówno impulsywne reakcje fizyczne, jak i subtelne formy wrogię oddziaływania psychicznego.

W literaturze przedmiotu omówiono już różne formy agresji, związki między agresją a płcią¹⁵, skłonność do zachowań przemocowych¹⁶, a nawet prawdopodobieństwo bycia sprawcą lub ofiarą aktów przemocy¹⁷. Ważne jest podkreślenie, że zmiany rozwojowe odgrywają kluczową rolę w kształtowaniu zdolności regulacji uwagi i emocji, uczeniu się kontroli impulsów oraz wykorzystywaniu komunikacji werbalnej do rozwiązywania konfliktów i wyrażania potrzeb¹⁸. Należy również pamiętać, że umiejętności wyrażania złości i radzenia sobie z agresją u dzieci i młodzieży są silnie powiązane z postawami rodziców wobec agresji¹⁹, poziomem kompetencji społecznych,²⁰ wcześniejszymi doświadczeniami przemocy i kulturową akceptacją zachowań agresywnych.²¹

W dyskusji na temat agresji u dzieci i młodzieży należy uwzględnić takie zmienne, jak czynniki biologiczne²², temperament²³, płeć²⁴ oraz skłonność do zachowań przemocowych²⁵. Wiele badań koncentrowało się na związkach między agresją a płcią, sugerując, że kobiety

---

¹² P. Warren, D. S. Richardson, S. McQuillin, *Distinguishing among nondirect forms of aggression*, „Aggressive Behavior”, 2011, t. 37, nr 4, s. 291–301.

¹³ R. W. Wrangham, *Two types of aggression in human evolution*, „Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America”, 2018, t. 115, nr 2, s. 245–253.

¹⁴ B. J. Bushman, C. A. Anderson, *Is it time to pull the plug on the hostile versus instrumental aggression dichotomy?*, „Psychological Review”, 2001, t. 108, nr 1, s. 273–279.

¹⁵ J. Archer, P. McDaniel, *Violence and gender: Differences and similarities across society*, [w:] B. R. Ruback, N. A. Weiner (red.), *Interpersonal violent behaviours*, Springer, New York 1995, s. 63–87.

¹⁶ A. Bandura, R. H. Walters, *Agresja w okresie dorastania. Wpływ praktyk wychowawczych i stosunków rodzinnych*, PWN, Warszawa 1968.

¹⁷ B. Krahé, *Agresja*, GWP, Gdańsk 2006.

¹⁸ D. Borecka-Biernat, *Strategie radzenia sobie młodzieży w trudnych sytuacjach społecznych. Psychospołeczne uwarunkowania*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2006.

¹⁹ H. Liberska, M. Matuszewska, D. Freudenreich, *Percepcja postaw rodzicielskich matek i ojców a zachowania agresywne dorastających córek i synów*, [w:] D. Borecka-Biernat (red.), *Zachowania agresywne dzieci i młodzieży. Uwarunkowania oraz możliwości ich przewycięzania*, Wyd. Diffin, Warszawa 2013, s. 78–98.

²⁰ M. Farnicka, *Psychospołeczne uwarunkowania roli sprawcy we wczesnej adolescencji*, *Psychologia Wychowawcza*, 2018, t. 56, nr 14, 7–26.

²¹ J. M. Ramirez, J.M., Alvarado, C., Santisteban *Some influences on perception and justification of aggression in themselves and in their social environment*, „Psychology and Cognitive Sciences – Open Journal”, 2016, t. 2, nr 2, s. 39–48.

²² I. Obuchowska, *Rozwojowa funkcja agresji*, [w:] *Agresja i przemoc a zdrowie psychiczne*, red. M. Binczycka-Anholcer, Polskie Towarzystwo Higieny Psychiczej, Warszawa–Poznań 2001, s. 65–72.

²³ L. Berkowitz, *Aggression: It's causes, consequences and control*, Temple University Press, Philadelphia 1993.

²⁴ A. Frączek, *Moral approval of aggressive acts. A Polish-Finnish Comparative Study*, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 1985, nr 16, s. 41–54.

²⁵ D. Dominiak-Kochanek, A. Frączek, K. Konopka, *Styl wychowania w rodzinie a aprobaty agresji w życiu społecznym przez młodych dorosłych*, *Psychologia Wychowawcza*, 2012, nr 1–2, s. 66–85.

rzadko przejawiają agresję²⁶ lub że agresja kobiet jest zjawiskiem marginalnym i niewartym analizy²⁷. Późniejsze przeglądy badań nad różnicami płciowymi były bardziej ostrożne²⁸ i wskazywały na błędy metodologiczne w operacjonalizacji agresji²⁹, sprowadzanej głównie do agresji fizycznej³⁰.

2. Badania własne

a/. Cel badania

Głównym celem badania było zbadanie nasilenia form agresji i przemocy wśród młodzieży szkolnej. Sformułowano następujące pytania badawcze:

1. W jakich miejscach uczniowie najczęściej doświadczają zachowań agresywnych?
2. Jakich form przemocy rówieśniczej doświadczają badani adolescenti?
3. Jakie, w subiektywnej ocenie uczniów, są główne przyczyny aktów przemocy i agresji w szkole?
4. Jakie są różnice między płciami w natężeniu agresji bezpośredniej i pośredniej?
5. Czy i jakie występują różnice międzypłciowe w zakresie doświadczania przemocy (bycia ofiarą) oraz jej stosowania (bycia sprawcą)?

b/. Charakterystyka badanych

W badaniu wzięło udział 110 osób (60 dziewcząt i 50 chłopców) w wieku 16–18 lat. Osoby badane w 76% były wychowywane przez obojga rodziców, a pozostałe 24% badanych było wychowywanych przez jednego z nich. Osoby badane pochodziły w większości z miasta średniej wielkości - od 50 tys. do 500 tys. mieszkańców (62% badanych), z miast do 50 tysięcy mieszkańców (17% badanych) i ze wsi (21% badanych). Wszyscy uczestnicy byli uczniami liceum ogólnokształcącego w mieście powiatowym w Polsce północnej. Badanie miało charakter grupowy, a udział w nim był dobrowolny. Wypełniane ankiety były anonimowe i odbywało się podczas godzin wychowawczych. Przed rozpoczęciem badania uczestnicy, którzy uzyskali zgodę rodziców na udział w badaniu, zostali szczegółowo poinstruowani o procedurze. Badanie zostało przeprowadzone zgodnie z zasadami etycznymi obowiązującymi w badaniach naukowych w psychologii.

c/. Narzędzia badawcze

W badaniu wykorzystano dwa narzędzia:

1. Mini-DIA³¹ – skrócona wersja Skali Agresji Bezpośredniej i Pośredniej (DIAS)³², stosowanej do pomiaru zachowań agresywnych w różnych kulturach. Skala obejmuje trzy rodzaje agresji: fizyczną, werbalną i pośrednią. Mini-DIA składa się z 6 pozycji – połowa mierzy bycie ofiarą, a połowa – bycie sprawcą agresji.
2. Autorską ankietę, w której obok metryczki pojawiły się następujące pytania:
Czy lubisz chodzić do szkoły? TAK/NIE Wyjaśnij dlaczego?
Czy czujesz się w szkole bezpiecznie? TAK/NIE

---

²⁶ A. Frodi, A. J. Macaulay, P. R. Thome, *Are women always less aggressive than men? A review of the experimental literature*, *Psychological Bulletin*, 1977, nr 84, s. 634-660.

²⁷ K. Björkqvist, *Sex differences in physical, verbal, and indirect aggression: A review of recent research*, *Sex Roles*, 1994, nr 30, s. 177-188.

²⁸ K. Björkqvist, P. Niemela, *New trends in the study of female aggression*, [w:] *Of Mice and Women: Aspects of Female Aggression*, red. K. Björkqvist, P. Niemela, Academic Press, San Diego 1992.

²⁹ A. H. Eagly, V. J. Steffen, *Gender and aggressive behaviour: A metaanalytic review of the social psychological literature*, *Psychological Bulletin*, 1986, nr 100, s. 309-330.

³⁰ J. S. Hyde, *How large are gender differences in aggression? A developmental meta-analysis*, *Developmental Psychology*, 1984, nr 20, s. 722-736.

³¹ K. Österman, M. J. Björkqvist, *The mini direct indirect aggression inventory*, Åbo Akademii, Åbo 1998.

³² K. Björkqvist, M. J. Lagerspetz, K., Österman, *The Direct & In-direct Aggression Scales (DIAS)*, 1992, Department of Social Sciences, Åbo Akademi University.

Czy zauważyłeś/aś w szkole zjawisko przemocy i agresji? TAK/NIE
 Czy Ty lub ktoś z twojego otoczenia byliście ofiarami przemocy?
 Czy nauczyciele reagowali na mające miejsce akty przemocy?
 Czy zauważyłeś/aś w których klasach najczęściej występuje zjawisko przemocy i agresji?
 Pierwszych/drugich/trzecich/czwartych
 W jakiej formie najczęściej występuje przemoc i agresja?
 Czy według Ciebie przemoc występuje najczęściej indywidualnie czy grupowo?
 Kto najczęściej jest według Ciebie sprawcą przemocy?
 Czy zaobserwowałeś/aś w jakim miejscu w szkole najczęściej występuje zjawisko przemocy i agresji?
 Co Twoim zdaniem na największy wpływ na akty przemocy i agresji w szkole?
 Atmosfera w szkole/niepowodzenia szkolne/brak pomocy ze strony nauczycieli lub kolegów/zły kontakt z rówieśnikami/inne

3. Wyniki badań

Wyniki przeprowadzonych badań wskazują, że 55% uczniów przejawia negatywne nastawienie do uczęszczania do szkoły, uzasadniając to przede wszystkim niechęcią do uczenia się oraz brakiem wsparcia ze strony osób mogących udzielić pomocy. Z kolei pozostali respondenci (45%) deklarują pozytywny stosunek do szkoły, motywując to przede wszystkim przyjazną atmosferą panującą w klasie oraz więziami koleżeńskimi. Aż 81% badanych adolescentów wskazało, że czuje się w szkole bezpiecznie podkreślając rolę dyżurów pełnionych przez nauczycieli na przerwach, a 19% uczniów przyznało, że szkoła nie jest dla nich bezpiecznym miejscem.

Wśród badanej młodzieży:

- 89% zauważyło w szkole zjawisko przemocy i agresji,
- 56% przyznało, że oni lub ktoś z ich otoczenia byli ofiarami przemocy,
- 81% odpowiedziało, że nauczyciele reagują na akty przemocy w szkole,
- 51% stwierdziło, że najwięcej przemocy i agresji występuje w klasach pierwszych,
- 81% wskazało przemoc psychiczną jako dominującą formę,
- 64% zaraportowało prymat przemocy grupowej nad indywidualną,
- 76% wskazuje, że sprawcami przemocy są chłopcy.

Analiza zebranych danych pozwoliła udzielić odpowiedzi na pierwsze pytanie badawcze dotyczące miejsc, w których adolescenti najczęściej doświadczają zachowań agresywnych i drugie pytanie badawcze dotyczące form przemocy rówieśniczej. Okazuje się, że badani uczniowie najczęściej doświadczają uderzania lub kopania (38,3% na sali lekcyjnej i 35 % na sali gimnastycznej), popychania lub przepychania się (33,3% na sali lekcyjnej i 30% na sali gimnastycznej) oraz przezywania, ośmieszania, plotkowania i upokarzania na sali lekcyjnej (31,7%). Zebrane dane znajdują się w Tabeli 1.

Tabela 1. Typy zachowań agresywnych i form przemocy rówieśniczej w przestrzeni szkolnej

Typy zachowań agresywnych	Szatnia	Korytarz	Sala lekcyjna	Sala gimnastyczna	Toalety	Boisko
Nękanie/prześladowanie młodszych uczniów	18,3%	15%	8,3%	6,7%	11,7%	11,7%
Wymuszanie pieniędzy	15%	10%	10%	3,3%	5%	3,3%
Niszczenie własności	15%	6,7%	10%	8,3%	5%	8,3%
Uderzanie lub kopanie	11,7%	25%	38,3%	35%	16,7%	23,3%

Popychanie lub przepychanie się	15%	25%	33,3%	30%	16,7%	20%
Przezywanie, ośmieszanie, plotkowania i upokarzania	21,7%	23,3%	31,7%	10%	13,3%	21,7%
Zastraszanie, groźby, szantaż	15%	5%	13,3%	3,3%	10%	5%

Źródło: opracowanie własne.

Odpowiedzią na trzecie pytanie badawcze dotyczące przyczyn aktów przemocy i agresji w szkole są przypuszczenia badanych uczniów, że największy wpływ na falę przemocy i agresji w szkole mają kolejno: atmosfera w szkole (46%), brak pomocy ze strony nauczycieli lub kolegów (29%), zły kontakt z rówieśnikami (21%) i niepowodzenia szkolne (4%).

Przeprowadzenie wnioskowania statystycznego za pomocą testu t-Studenta pozwoliło odpowiedzieć na czwarte pytanie badawcze dotyczące różnic między płciami w natężeniu agresji bezpośredniej i pośredniej oraz piąte pytanie badawcze dotyczące różnic pomiędzy płciami w odgrywaniu ról ofiary i/lub sprawcy przemocy. Analiza wykazała istnienie statystycznie istotnych różnic w skali bycia ofiarą agresji werbalnej ($M = 1,67$ dla mężczyzn i $M = 2,13$ dla kobiet, $t = 2,36$), w skali bycia ofiarą agresji pośredniej ($M = 1,71$ dla mężczyzn i $M = 2,31$ dla kobiet, $t = 2,92$) oraz w skali bycia sprawcą agresji fizycznej ($M = 1,41$ dla mężczyzn i $M = 0,9$ dla kobiet, $t = -2,85$). Kobiety uzyskały wyższe wyniki w skali Mini-DIA jako ofiary agresji pośredniej i werbalnej, natomiast niższe w skali bycia sprawcą agresji fizycznej. Wyniki są przedstawione w Tabeli 2.

Tabela 2. Wymiary agresji pośredniej i bezpośredniej dla chłopców i dziewcząt (test istotności różnic)

Skala	M dziewczęta	M chłopcy	t	df	p	SD dziewczęta	SD chłopcy
Ofiara agresji fizycznej	1,06	1,39	1,64	110	0,1	0,94	1,18
Ofiara agresji werbalnej	2,13	1,67	2,36	110	0,01	1,02	1,01
Ofiara agresji pośredniej	2,31	1,71	2,92	110	0,004	1,09	1,02
Sprawca agresji fizycznej	0,9	1,41	-2,85	110	0,005	0,88	0,95
Sprawca agresji werbalnej	1,66	1,58	0,35	110	0,72	1,16	1,14
Sprawca agresji pośredniej	1,48	1,28	0,91	110	0,36	1,15	1,14

Źródło: opracowanie własne.

4. Dyskusja

Celem przeprowadzonych badań była eksploracja zjawiska agresji i przemocy w środowisku szkolnym, ze szczególnym uwzględnieniem jej form, miejsc występowania oraz subiektywnie postrzeganych przyczyn. Uzyskane wyniki, mimo eksploracyjnego charakteru

badania, dostarczają interesującego materiału do refleksji i wpisują się w szerszy nurt analiz dotyczących problemów współczesnej młodzieży. Rezultaty wskazują, że najczęstszymi formami przemocy doświadczanej przez adolescentów są akty agresji fizycznej (uderzanie, kopanie, popychanie) oraz psychicznej (przezywanie, ośmieszanie, plotkowanie). Miejscami, w których do tych aktów dochodzi najczęściej, są sala lekcyjna i sala gimnastyczna.

Identyfikacja konkretnych przestrzeni szkolnych, w których nasila się agresja, jest kluczowa z perspektywy projektowania skutecznych strategii prewencyjnych i interwencyjnych³³. Fakt, że sala lekcyjna – miejsce z założenia podlegające stałemu nadzorowi nauczyciela – jest jednym z głównych ognisk przemocy, może świadczyć o głębszych problemach, takich jak erozja autorytetu nauczyciela, niewystarczające kompetencje w zarządzaniu dynamiką grupy lub przyzwolenie na zachowania naruszające normy³⁴. Wyniki te korespondują z opiniami badanych, którzy jako główne źródła agresji wskazali atmosferę w szkole (46%) oraz brak pomocy ze strony nauczycieli lub kolegów (29%). Podkreśla to znaczenie kultury szkolnej, która, jak dowodzą Dębski i Flis³⁵, jest kluczowym czynnikiem chroniącym zdrowie psychiczne uczniów.

Analiza wyników pozwoliła także na zbadanie różnic międzypłciowych w doświadczaniu i stosowaniu agresji. Zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami³⁶, badanie wykazało, że dziewczęta istotnie częściej stają się ofiarami agresji werbalnej i pośredniej, podczas gdy chłopcy częściej występują w roli sprawców agresji fizycznej. Potwierdza to tezę o istnieniu zróżnicowanych, społecznie uwarunkowanych skryptów agresywnego zachowania dla obu płci. Chłopcy, od których kulturowo oczekuje się siły i dominacji, częściej sięgają po bezpośrednią konfrontację fizyczną. Dziewczęta natomiast, socjalizowane do unikania otwartego konfliktu, mogą preferować bardziej subtelne, relacyjne formy agresji, takie jak plotkowanie czy wykluczenie z grupy, które są równie dotkliwe, lecz trudniejsze do zidentyfikowania i formalnego ukarania³⁷.

a/. Implikacje praktyczne

Wyniki badania, mimo jego pilotażowego charakteru, niosą ze sobą istotne implikacje praktyczne dla środowiska szkolnego. Po pierwsze, wskazują na konieczność zintegrowanych działań profilaktycznych, które nie mogą ograniczać się do ogólnych pogadarek, lecz powinny być skierowane na konkretne problemy i przestrzenie (np. sale lekcyjne i gimnastyczne). Po drugie, kluczowe wydaje się wzmacnianie kompetencji nauczycieli w zakresie reagowania na subtelne formy przemocy psychicznej oraz budowanie w szkole klimatu opartego na zaufaniu i wzajemnym wsparciu. Skuteczna profilaktyka powinna obejmować nie tylko pracę z potencjalnymi ofiarami i sprawcami, ale przede wszystkim działania na rzecz całej społeczności szkolnej, w tym także świadków przemocy (tzw. *bystanders*), aby promować postawy prospołeczne i obywatelskie.

b/. Ograniczenia badania i kierunki dalszych badań

Należy jednak podkreślić istotne ograniczenia przeprowadzonego badania. Niewielka próba (N=110) pochodząca z jednej szkoły uniemożliwia generalizację wyników na całą populację adolescentów. Istotnym mankamentem jest również pominięcie zjawiska cyberprzemocy. W dobie cyfryzacji życia społecznego młodzieży, agresja rówieśnicza w dużej

---

³³ Z. B. Gaś, *Profilaktyka w szkole*, [w:] *Profilaktyka w szkole. Poradnik dla nauczycieli*, red. B. Kamińska-Buśko, J. Szymańska, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, Warszawa 2005, s. 7–20.

³⁴ W. Cichosz, A. Tyburska, *Profilaktyka agresji i przemocy w środowisku rodzinnym i szkolnym*, Studia Gdańskie, 2014, t. XXXV, s. 93–109.

³⁵ M. Dębski, J. Flis, dz. cyt., s. 7 i nast.

³⁶ J. Archer, P. McDaniel, *Violence and gender: Differences and similarities across society*, [w:] *Interpersonal violent behaviours*, red. B. R. Ruback, N. A. Weiner, Springer, New York 1995, s. 63–87.

³⁷ H. Liberska, M. Matuszewska, *Niektóre społeczne uwarunkowania agresji u młodzieży*, Psychologia Rozwojowa, 2003, t. 8, nr 2–3, s. 97–107.

mierze przeniosła się do przestrzeni wirtualnej, dlatego dalsze, pogłębione badania powinny obligatoryjnie integrować oba te wymiary, analizując wzajemne powiązania między przemocą tradycyjną a elektroniczną. Narzędzie Mini-DIA, choć uznane i sprawdzone, zostało opracowane w 1998 roku i może nie uwzględniać w pełni współczesnych form zachowań agresywnych.

Otrzymane wyniki stanowią punkt wyjścia do dalszych, pogłębionych badań na większej i bardziej zróżnicowanej grupie. W przyszłych projektach warto zastosować podejście longitudinalne, które pozwoliłoby na śledzenie dynamiki zjawiska w czasie. Niezbędne jest również użycie zróżnicowanych metod badawczych (np. wywiadów pogłębionych, obserwacji, analizy danych sieciowych) oraz włączenie do analizy szerszego kontekstu, w tym postaw rodzicielskich i ich wpływu na kształtowanie się gotowości do agresji. Tego rodzaju badania mogłyby nie tylko poszerzyć wiedzę na temat agresji i przemocy, ale przede wszystkim przyczynić się do opracowania skuteczniejszych programów profilaktycznych, które realnie zwiększą bezpieczeństwo uczniów i pozwolą kształtować bardziej empatyczne postawy obywatelskie.

Bibliografia:

1. Archer J., McDaniel P., *Violence and gender: Differences and similarities across society*, [w:] *Interpersonal violent behaviours*, red. B. R. Ruback, N. A. Weiner, Springer, New York 1995, s. 63–87.
2. Bandura A., Walters R. H., *Agresja w okresie dorastania. Wpływ praktyk wychowawczych i stosunków rodzinnych*, PWN, Warszawa 1968.
3. Baron R. A., Richardson D. R., *Human aggression*, Plenum Press, New York 1994.
4. Berkowitz L., *Aggression: It's causes, consequences and control*, Temple University Press, Philadelphia 1993.
5. Björkqvist, K., Lagerspetz, K. M. J., & Österman, K., *The Direct & In-direct Aggression Scales (DIAS)*, 1992, Department of Social Sciences, Åbo Akademi University.
6. Björkqvist K., Niemela P., *New trends in the study of female aggression*, [w:] *Of Mice and Women: Aspects of Female Aggression*, red. K. Björkqvist, P. Niemela, Academic Press, San Diego 1992.
7. Björkqvist K., *Sex differences in physical, verbal, and indirect aggression: A review of recent research*, *Sex Roles*, 1994, nr 30, s. 177–188.
8. Borecka-Biernat D., *Strategie radzenia sobie młodzieży w trudnych sytuacjach społecznych. Psychospołeczne uwarunkowania*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2006.
9. Brągiel J., Jasiński Z., *Przemoc międzyrówieśnicza w szkole*, Wyd. Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Angelusa Silesiusa, Wałbrzych 2002.
10. Brzezińska A. I., Piotrowski K., *Polska adaptacja Skali Wymiarów Rozwoju Tożsamości (DIDS)*, *Polskie Forum Psychologiczne*, 2010, t. 15, nr 1, s. 66–84.
11. Bushman B. J., Anderson C. A., *Is it time to pull the plug on the hostile versus instrumental aggression dichotomy?*, *Psychological Review*, 2001, t. 108, nr 1, s. 273–279.
12. Cichosz W., Tyburska A., *Profilaktyka agresji i przemocy w środowisku rodzinnym i szkolnym*, *Studia Gdańskie*, 2014, t. XXXV, s. 93–109.
13. Crocetti E., Hale W. W., Meeus W., Klimstra T., Keijsers L., *Anxiety trajectories and identity development in adolescence: a five-wave longitudinal study*, *Journal of Youth and Adolescence*, 2009, nr 38, s. 954–964.
14. Dębski M., Flis J., *Zdrowa szkoła. Ocena jakości relacji szkolnych w świetle ogólnopolskich wyników badań uczniów i nauczycieli*, Fundacja Dbam o Mój Zasięg, Gdańsk 2022.

15. Dębski M., Flis J., *Młode głowy. Otwarcie o zdrowiu psychicznym. Raport z badania dotyczącego zdrowia psychicznego, poczucia własnej wartości i sprawczości wśród młodych ludzi w Polsce*, Fundacja UNAWĘZA, Warszawa 2023.
16. Dominiak-Kochanek D., Frączek A., Konopka K., *Styl wychowania w rodzinie a aprobaty agresji w życiu społecznym przez młodych dorosłych*, *Psychologia Wychowawcza*, 2012, nr 1–2, s. 66-85.
17. Eagly A. H., Steffen V. J., *Gender and aggressive behaviour: A metaanalytic review of the social psychological literature*, *Psychological Bulletin*, 1986, nr 100, s. 309–330.
18. Farnicka, M., *Psychospołeczne uwarunkowania roli sprawcy we wczesnej adolescencji*, *Psychologia Wychowawcza*, 2018, t. 56, nr 14, 7–26.
19. Frączek A. (red.), *Studia nad psychologicznymi mechanizmami czynności agresywnych: praca zbiorowa*, Wyd. Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 1979.
20. Frączek A., *Moral approval of aggressive acts. A Polish-Finnish Comparative Study*, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 1985, nr 16, s. 41-54.
21. Frączek A., Pufal-Struzik I. (red.), *Agresja wśród dzieci i młodzieży: perspektywa psychoedukacyjna*, Wyd. Pedagogiczne ZNP, Kielce 1996.
22. Frodi A., Macaulay J., Thome P. R., *Are women always less aggressive than men? A review of the experimental literature*, *Psychological Bulletin*, 1977, nr 84, s. 634-660.
23. Gaś Z. B., *Profilaktyka w szkole*, [w:] *Profilaktyka w szkole. Poradnik dla nauczycieli*, red. B. Kamińska-Buśko, J. Szymańska, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, Warszawa 2005, s. 7–20.
24. Hyde J. S., *How large are gender differences in aggression? A developmental meta-analysis*, *Developmental Psychology*, 1984, nr 20, s. 722-736.
25. Krahé B., *Agresja*, GWP, Gdańsk 2006.
26. Liberska H., Matuszewska M., *Niektóre społeczne uwarunkowania agresji u młodzieży*, *Psychologia Rozwojowa*, 2003, t. 8, nr 2–3, s. 97–107.
27. Liberska H., Farnicka M., *Uwarunkowania podejmowania roli agresora lub ofiary – prezentacja modelu badań*, *Polskie Forum Psychologiczne*, 2013, t. 18, nr 2, s. 245–255.
28. Liberska H., Matuszewska M., Freudenreich D., *Percepcja postaw rodzicielskich matek i ojców a zachowania agresywne dorastających córek i synów*, [w:] *Zachowania agresywne dzieci i młodzieży. Uwarunkowania oraz możliwości ich przewyciężenia*, red. D. Borecka-Biernat, Wyd. Diffin, Warszawa 2013, s. 78–98.
29. Obuchowska I., *Rozwojowa funkcja agresji*, [w:] *Agresja i przemoc a zdrowie psychiczne*, red. M. Binczycka-Anholcer, Polskie Towarzystwo Higieny Psychiczej, Warszawa–Poznań 2001, s. 65–72.
30. Okoń W., *Słownik pedagogiczny*, PWN, Warszawa 1984.
31. Olechnicki K., Załęcki P., *Słownik socjologiczny*, Wyd. Graffiti BC, Toruń 2004.
32. Pospiszyl I., *Patologie społeczne*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2008.
33. Pospiszyl I., *Przemoc w rodzinie*, Wyd. Akademickie "Żak", Warszawa 1998.
34. Ramirez J.M., Alvarado J.M., Santisteban C., *Some influences on perception and justification of aggression in themselves and in their social environment*, „*Psychology and Cognitive Sciences – Open Journal*”, 2016, t. 2, nr 2, s. 39–48.
35. Skorny Z., *Dziecko agresywne – objawy, przyczyny, przeciwdziałania*, [w:] *Vademecum dla rodziców dzieci od lat 6 do lat 10*, red. W. Pomykało, Oświata i Wychowanie, Warszawa 1987.
36. Österman, K., Björkqvist, K., *The mini direct indirect aggression inventory*, Abo Akademii, Abo 1998.
37. Warren P., Richardson D. S., McQuillin S., *Distinguishing among nondirect forms of aggression*, *Aggressive Behavior*, 2011, t. 37, nr 4, s. 291–301.

38. Włodarczyk J., *Przemoc rówieśnicza. Wyniki ogólnopolskiej diagnozy problemu przemocy wobec dzieci*, Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka, 2013, t. 12, nr 3, s. 62–81.
39. Włodarczyk J., Makaruk K., *Ogólnopolska diagnoza problemu przemocy wobec dzieci. Wyniki badania*, Fundacja Dzieci Niczyje, Warszawa 2013.
40. Włodarczyk J., *Przemoc wobec dzieci i zaniedbanie dzieci*, Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, Warszawa 2022.
41. Wójcik Sz., Makaruk K., Kopycka J., Szolajska J., Organista N., *Przemoc wobec dzieci w sporcie. Pełny raport z badań ilościowych*, Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, Warszawa 2024.
42. Wrangham R. W., *Two types of aggression in human evolution*, Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, 2018, t. 115, nr 2, s. 245–253.